

***Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne*, red. Piotr Stanisz, Jakub Pawlikowski, Marta Ordon, Lublin: Wydawnictwo KUL 2014, ss. 234**

Sprzeciw sumienia stosowany w praktyce medycznej, stanowi obecnie zagadnienie budzące zarówno spore zainteresowanie, jak i kontrowersje. Z jednej bowiem strony uznaje się go za przejaw realizacji prawa do wolności myśli i posiadanych przekonań religijnych lub światopoglądowych, z drugiej natomiast powołują się na niego osoby, których zawody wiążą się w sposób bezpośredni z ochroną życia i zdrowia ludzkiego, co w odczuciu wielu osób odbierane jest niejednokrotnie jako niewłaściwe. O bieżącym charakterze powyższego zagadnienia, poza dużym zainteresowaniem ze strony społeczeństwa i mediów, świadczą również niedawne orzeczenia np. Trybunału Konstytucyjnego (wyrok TK z 7 października 2015 r., K 12/14 – dotyczący konstytucyjności przepisów zawartych w ustawie z 5 grudnia 1996 r. *o zawodach lekarza i lekarza dentysty*, dotyczących tzw. klauzuli sumienia) lub Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu (P. i S. przeciwko Polsce, wyrok z 30 października 2012 r., skarga nr 57375/08 – tzw. „sprawa Agaty”), które wprost lub w sposób pośredni nawiązują do powyższej instytucji.

W kontekście tym, monografia *Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne* doskonale wpisuje się zatem w aktualność podejmowanej dyskusji. Stanowi ona zbiorcze, kompleksowe zestawienie poglądów dotyczących charakteru sprzeciwu sumienia – na styku teologii, etyki, prawa i praktyki medycznej. Co więcej, nie ogranicza się ona wyłącznie do rozważań teoretycznych, lecz obejmuje również uwagi praktyków – osób wykonujących określone zawody medyczne (lekarza, pielęgniarki, genetyka klinicznego, farmaceuty, diagnosty laboratoryjnego), dzięki czemu zyskuje na swojej uniwersalności.

Publikacja stanowi rozwinięcie zagadnień poruszonych podczas ogólnopolskiej konferencji naukowej na temat: *Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne*, która odbyła się 28 listopada 2013 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Składa się ona z trzech, podzielonych tematycznie bloków, odnoszących się do sprzeciwu sumienia w perspektywie: religijnej i etycznej, prawnej oraz medycznej. Zaznaczyć jednakże należy, że z uwagi na interdyscyplinarny charakter podejmowanego tematu, części te przenikają się wzajemnie

i uzupełniają poruszane w ich ramach kwestie. Wśród autorów poszczególnych artykułów znaleźli się specjaliści z licznych ośrodków naukowych w Polsce – Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Uniwersytetu Medycznego w Lublinie, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Gdańskiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku, Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu, Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego oraz Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Całość poprzedzona została słowem wstępnym redaktorów oraz przesłaniem ks. Abp. Zygmunta Zimowskiego – Przewodniczącego Papieskiej Rady ds. Służby Zdrowia i Duszpasterstwa Chorych.

W pierwszym bloku tematycznym monografii poruszone zostały zagadnienia dotyczące perspektywy religijnej i etycznej sprzeciwu sumienia w praktyce medycznej. Część tę rozpoczyna artykuł ks. prof. dr. hab. Andrzeja Szostka pt. *Kategoria sumienia w etyce*. Tekst stanowi wprowadzenie do podejmowanej w monografii tematyki i obejmuje wyjaśnienie czym z filozoficznego punktu widzenia jest sumienie i co należy rozumieć przez jego sprzeciw. Obejmuje on przegląd poglądów wygłaszanych przez Z. Freuda (według którego sumienie człowieka stanowi jego Super-ego), D. Huma (oceny moralne, w tym sumienie jako uczucie) czy też św. Tomasza z Akwinu (sumienie będące przede wszystkim aktem rozumu i poznania). Autor podejmuje również rozważania dotyczące relacji sumienia ludzkiego oraz prawa – zarówno pozytywnego, jak i naturalnego. Stwierdza on, że prawo domaga się właściwego zastosowania do odpowiedniego, wskazanego przypadku – co ma miejsce właśnie w sumieniu człowieka (s. 23).

Kolejny artykuł pt. *Kościół katolicki a kontrowersyjne moralnie procedury medyczne* autorstwa ks. dr. Waldemara Głuśca dotyczy nauczania Kościoła katolickiego odnoszącego się do procedur medycznych takich jak: aborcja, eutanazja, wspomagana reprodukcja, antykoncepcja hormonalna lub diagnostyka prenatalna. Szczególnie interesujące wydają się w tym kontekście rozważania dotyczące przepisywania środków antykoncepcji postkoitalnej, czy też rezygnacji z tzw. „uporczywej terapii”. Autor powołuje nie tylko treść oficjalnych dokumentów kościelnych, ale również nawiązuje m.in. do nauczania papieży – Jana Pawła II oraz Benedykta XVI. Omawiając poszczególne formy procedur medycznych, uznawanych za kontrowersyjne, nawiązuje on równocześnie do konieczności powołania się wobec ich zastosowania na sprzeciw sumienia przez osoby wykonujące zawody związane z praktyką medyczną.

Dr Katarzyna Krzysztofek w artykule *Stanowisko Świadków Jehowy wobec wybranych współczesnych procedur medycznych* poruszyła kwestie związane z praktyką medyczną odnoszącą się do Świadków Jehowy. Autorka nie tylko przytoczyła poglądy członków tego związku wyznaniowego wobec takich zabiegów medycznych jak transfuzja krwi, transplantacja organów i szpiku kostnego, czy szczepienia ochronne, ale również rozwinęła kwestie dopuszczalnych działań, podejmowanych w takich przypadkach przez lekarzy, w stosunku do pacjentów będących Świadkami Jehowy. W interesujący sposób zaprezentowała ona także, występujący stosunkowo rzadko w doktrynie, pogląd dotyczący sprzeciwu sumienia lekarza będącego Świadkiem Jehowy.

Temat *Obowiązku informacyjnego a sankcji prawnokanonicznych w kontekście przerywania ciąży* podjął ks. mgr Michał Czelný. Jak zaznacza sam autor, artykuł stanowi próbę udzielenia odpowiedzi na pytania, czy personel medyczny podlegać będzie sankcjom kanoniczoprawnym za odmowę wykonania zabiegu przerywania ciąży, przy jednoczesnym poinformowaniu u kogo bądź w jakim podmiocie leczniczym zabieg ten może zostać przeprowadzony oraz czy zachowanie takie stanowić będzie formę współuczestnictwa w zabiegu przerywania ciąży (s. 60-61). W związku z powyższym, szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu aborcji w świetle prawa Kościoła katolickiego, wyjaśniając, czym jest aborcja i jakie sankcje grożą za jej przeprowadzenie – również przy uwzględnieniu współdziałania w podjęciu takiego czynu.

Drugi blok tematyczny, dotyczący perspektywy prawnej sprzeciwu sumienia w praktyce medycznej, rozpoczyna artykuł prof. dr. hab. Andrzeja Zolla pt. *Klauzula sumienia*. Autor wyjaśnia kwestie generalne dotyczące sprzeciwu sumienia, funkcjonujące w ramach systemu prawa w Polsce – m.in. na gruncie ustawy z 5 grudnia 1996 r. *o zawodach lekarza i lekarza dentystry*. Na szczególną uwagę zasługują rozważania dotyczące przepisów regulujących kwestie klauzuli sumienia w kontekście ich zgodności z Konstytucją RP.

W pewnym stopniu kontynuację i rozwinięcie rozważań prof. A. Zolla stanowi artykuł *Problem zakresowej niekonstytucyjności art. 39 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry*, autorstwa dr. hab. Leszka Boska. W jego ramach wnikliwej analizie poddany został przepis art. 39 ustawy z 5 grudnia 1996 r. *o zawodach lekarza i lekarza dentystry* – określający legalne przesłanki prawa lekarza do odmowy postępowania niezgodnego z jego sumieniem. W jego kontekście autor rozważa w szczególności

zgodność powyższego przepisu ze standardami konstytucyjnymi, wynikającymi z przepisu art. 53 ust. 1 Konstytucji RP – dotyczącego wolności sumienia i religii oraz art. 30 Konstytucji RP – związanego z koniecznością ochrony godności każdego człowieka.

Na uwagę zasługują rozważania dr. hab. Oktawiana Nawrota, prof. UG, zawarte w artykule pt. *Prawa człowieka, sprzeciw sumienia i państwo prawa*. Autor w interesujący sposób usiłuje ustalić powiązanie pomiędzy instytucją sprzeciwu sumienia oraz gwarantowaną w demokratycznym państwie prawa wolnością myśli, sumienia i wyznania. W kontekście tym autor zaprezentował również swoje refleksje dotyczące umiejscowienia powyższego prawa w systemach ochrony praw człowieka.

Prof. dr hab. Mirosław Nesterowicz oraz mgr Natalia Karczevska-Kamińska w artykule *Prawa pacjenta w kontekście odmowy udzielenia świadczeń medycznych przez lekarza lub szpital (w związku z klauzulą sumienia)* poruszyli aktualną problematykę ochrony praw pacjenta, do których zalicza się m.in. prawo pacjenta do leczenia i zabiegów medycznych. Powyższy tekst stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, czy odmowa udzielenia świadczeń medycznych może stanowić przejaw naruszenia praw pacjenta i czy istnieją przesłanki warunkujące ewentualne wyłączenie takiego następstwa. W bogatym w orzecznictwo i poglądy doktryny tekście, autorzy poddali analizie przypadki takiej odmowy wyrażane zarówno przez indywidualnych lekarzy, jak i szpitale jako jednostki organizacyjne.

Dr Małgorzata Gałązka zaprezentowała temat *Kontrowersji wokół „prawa do aborcji”*. Autorka przedstawiła przesłanki wyłączające bezprawność przerywania ciąży, wynikające z przepisu art. 4a ustawy z 7 stycznia 1993 r. *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*. Jak słusznie jednak zaznaczyła, uregulowania te stanowią swoisty wyjątek od reguły, podczas gdy aborcja, jako czyn wymierzony w życie nienarodzonego dziecka, jest zachowaniem bezprawnym, które podlega kryminalizacji (s. 133). Znaczną część artykułu zajmują rozważania dotyczące ochrony życia ludzkiego w fazie prenatalnej na gruncie przepisów Konstytucji oraz korespondujących z nimi orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego. Za niezwykle trafne należy uznać krytyczne uwagi autorki dotyczące pewnych niekonsekwencji ustawodawcy w zakresie ochrony życia człowieka i bezpodstawności konstruowania w polskim prawie tzw. „prawa do aborcji”.

W ostatnim bloku tematycznym, dotyczącym perspektywy medycznej sprzeciwu sumienia, swoje opinie związane z praktycznym funkcjonowaniem powyższej instytucji wyrazili przedstawiciele poszczególnych zawodów medycznych – lekarz, genetyk kliniczny, pielęgniarka, farmaceuta i diagnosta laboratoryjny. Do powyższego zagadnienia wprowadza obszerny artykuł dr. hab. Jakuba Pawlikowskiego *Spór o klauzulę sumienia z perspektywy celów medycyny i etyki lekarskiej*. Autor przedstawia perspektywy dyskusji na temat klauzuli sumienia, zwracając uwagę, iż może ona dotyczyć zarówno zakresu nakładanego prawem obowiązku, jak i zakresu oraz sposobu realizacji wolności sumienia (s. 145). W dalszej części, autor wyjaśnia, czym jest klauzula sumienia, jakie są jej podstawy oraz wskazuje najczęstsze przypadki powoływania się na nią przez przedstawicieli zawodów medycznych. Zasadniczą część artykułu stanowią natomiast rozważania dotyczące relacji i ustalenia granic pomiędzy zakresem obowiązków lekarza – zarówno z perspektywy celów medycyny, jak i etyki wykonywania zawodu, w zestawieniu z odmową działania wynikającą z powołania się na klauzulę sumienia.

Niezwykle interesujące zagadnienie przedstawiła prof. dr hab. Alina T. Midro w artykule pt. *Klauzula sumienia z perspektywy lekarza genetyka klinicznego*. Z racji na specyfikę zawodu genetyka klinicznego podała ona szereg argumentów, w związku z którymi zasadne jest powoływanie się przez niego na instytucję klauzuli sumienia. W ramach ich uzasadnienia autorka zwróciła uwagę m.in. na nieodwracalność decyzji wynikających z badań wykonywanych przez genetyków klinicznych, przy dużym prawdopodobieństwie realnego błędu w przedstawionej przez nich diagnozie.

Temat *Klauzuli sumienia w praktyce lekarza internisty* podjął prof. dr hab. Krzysztof Marczewski. W artykule przedstawił on swoje refleksje – jako praktyka, odnoszące się do wyrażenia sprzeciwu przez lekarza internistę. Zwrócił on m.in. uwagę, iż przepisane przez lekarza środki mogą wywoływać różne skutki i to od jego decyzji zależy, w jakim celu zostaną zalecone (s. 187).

W artykule zatytułowanym *Odmowa leczenia z perspektywy art. 7 Kodeksu Etyki Lekarskiej* dr Konstanty Radziwiłł zaprezentował uwagi dotyczące niepodjęcia lub odstąpienia przez lekarza od leczenia pacjenta – z punktu widzenia etyki lekarskiej. Autor wskazał, że przypadki takie mogą mieć miejsce zarówno z uwagi na bezpieczeństwo chorego – w razie, gdy z pewnych względów lekarz nie może zająć się pacjentem w sposób profesjonalny (np. z uwagi na jego stan po przyjęciu określonych leków)

oraz w związku z wyrażeniem przez lekarza sprzeciwu sumienia. Podkreśla on również, że treść art. 7 Kodeksu Etyki Lekarskiej, regulującego prawo do powyższej odmowy, konieczności podjęcia stosownych działań w przypadkach niecierpiących zwłoki i obowiązku wskazania innej możliwości uzyskania pomocy lekarskiej, dotyczy wyłącznie przypadków leczenia chorego – a zatem nie obejmuje m.in. procedur eutanazji, przerywania ciąży, etc. (s. 193).

Dr Beata Dobrowolska zwróciła uwagę, że sprzeciw sumienia nie dotyczy jedynie zawodu lekarza. W artykule *Sprzeciw sumienia w zawodzie pielęgniarki i położnej – założenia i praktyka* wyjaśniła ona podstawy prawa do sprzeciwu sumienia wyrażonego przez pielęgniarkę i położną. Tekst ten wydaje się szczególnie wartościowy z uwagi na jego wieloaspektowość – autorka zaprezentowała nie tylko ocenę etyczną i moralną pracy pielęgniarki i położnej, związanej z troską o dobro pacjenta, ale również przytoczyła treść dokumentów zawodowych pielęgniarek/położnych regulujących prawo do odmowy uczestniczenia m.in. w zabiegach oraz czynnościach godzących w życie człowieka i jego godność, niezgodnych z obowiązującym prawem. Ponadto artykuł zawiera informacje porównawcze dotyczące rozwiązań brytyjskich związanych ze sprzeciwem sumienia pielęgniarki/położnej. Cenne jest także zobrazowanie przez autorkę przypadków, w których w praktyce najczęściej dochodzi do powołania się przez pielęgniarkę i położną na instytucję sprzeciwu sumienia.

W kolejnym artykule pt. *Sprzeciw sumienia w praktyce aptecznej* mgr Małgorzata Prusak poruszyła zagadnienie prawa do sprzeciwu sumienia farmaceuty – wskazując co należy przez nie rozumieć i jaki jest jego zakres. Szczególnie wartościowe i zasługujące na uwagę są rozważania o charakterze porównawczym – autorka prezentuje regulacje prawne obowiązujące m.in. w niektórych stanach USA, dotyczące klauzuli sumienia – przykładowo znajdującej zastosowanie w przypadku sprzedaży środków antykoncepcyjnych (s. 214). Zwraca również uwagę na trudności zastosowania powyższej instytucji w Polsce – z uwagi na brak jednoznacznych uregulowań prawnych tej kwestii, a także pojawiający się niejednokrotnie zarzut naruszenia godności i intymności pacjentów, którzy nie będą mogli skorzystać z prawa do realizacji recepty (s. 223). W artykule wyrażone zostały tym samym uwagi dotyczące granic sprzeciwu sumienia farmaceuty, określające słuszność powołania się na tę instytucję.

Ostatnim artykułem, zamykającym część dotyczącą perspektywę medycznej sprzeciwu sumienia jest tekst ks. dr. Waldemara Głuśca i dr

Elżbiety Puacz – *Sprzeciw sumienia w zawodzie diagnosty laboratoryjnego*. Podkreślić należy jednocześnie, iż jest to zagadnienie oryginalne, dotychczas nieporuszone szerzej w literaturze. Autorzy wskazują, iż w przypadku diagnosty laboratoryjnego, jego sprzeciw sumienia może sprowadzać się do odmowy wykonania legalnego badania materiału biologicznego, które z uwagi na swój charakter bądź cel jest niezgodne z wartościami i nakazami moralnymi badającego (s. 232). Najczęściej badaniami takimi będą: badanie gamet przeznaczonych do realizacji procedury zapłodnienia *in vitro*, badanie zarodków w ramach badań preimplantacyjnych oraz niektóre analizy w ramach badań prenatalnych (s. 233).

Podsumowując należy kolejny raz podkreślić, iż monografia *Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne* stanowi niezwykle interesujące, kompleksowe i godne polecenia opracowanie, dotyczące prawa osób wykonujących zawody medyczne do odmowy postępowania w sposób niezgodny z ich sumieniem. Monografia jest tym bardziej wartościowa, iż ma ona charakter interdyscyplinarny – prezentuje poglądy zarówno teologów, etyków, prawników, jak i osób wykonujących zawody medyczne – których zagadnienie sprzeciwu sumienia dotyczy w sposób bezpośredni. Dzięki temu jest ona czytelna i pomocna dla wszystkich, którzy pragną zapoznać się z problematyką sprzeciwu sumienia, jak też stanowi podstawę do dalszej dyskusji w tym temacie.

Dr Zuzanna B. Gądzik
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II